Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра політології та філософії

Кваліфікаційна робота
бакалавра

з теми: «**ЧИННИКИ ЕСКАЛАЦІЇ ТА ДЕЕСКАЛАЦІЇ КАРАБАСЬКОГО КОНФЛІКТУ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ**»

Виконав: здобувач IV курсу
Р1-В22 групи
спеціальності 052 Політологія
ТАГІЗАДЕ Амін Гара

Керівник:
Маркітантов В. Ю., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та філософії

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2026 року

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПОНЯТЬ «ЕСКАЛАЦІЇ» ТА ДЕЕСКАЛАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ 6

РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ НАГІРНО-КАРАБАСЬКОГО КОНФЛІКТУ 13

РОЗДІЛ 3. ПЕРША КАРАБАСЬКА ВІЙНА ТА ЕТАПИ ЕСКАЛАЦІЇ КОНФЛІКТУ ДО 2020 РОКУ 22

РОЗДІЛ 4. ЕСКАЛАЦІЯ ТА ДЕЕСКАЛАЦІЯ ПІД ЧАС ДРУГОЇ КАРАБАСЬКОЇ ВІЙНИ 29

РОЗДІЛ 5. ПОСТВОЄННА ДЕЕСКАЛАЦІЯ ТА ТРАСФОРМАЦІЯ КОНІФЛІКТУ У 2021-2023 РОКАХ 36

ВИСНОВКИ 41

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ 44

ВСТУП

Актуальність. Нагірно-Карабаський конфлікт належить до найбільш тривалих і складних конфліктів на пострадянському просторі. Його особливість полягає у поєднанні територіального спору, етнополітичної мобілізації, проблеми безпеки, геополітичного суперництва та гуманітарних наслідків воєнних дій. Тривала неврегульованість статусу Нагірного Карабаху, незавершеність деескалації після припинення вогню 1994 року, повторні збройні загострення, Друга карабаська війна 2020 року та події 2023 року засвідчили, що формальне припинення бойових дій саме по собі не гарантує сталого миру.

Актуальність теми зумовлена тим, що Карабаський конфлікт демонструє типову для багатьох затяжних етнополітичних конфліктів закономірність, що полягає у відсутності повного політичного врегулювання перетворює перемир'я на проміжний стан між війною і миром. У такій ситуації конфлікт може тривалий час існувати у латентній або низькоінтенсивній формі, але за зміни військового балансу, зовнішньополітичної підтримки, внутрішньої мобілізації чи переговорного контексту знову переходити у фазу відкритої ескалації.

Наукове значення дослідження полягає також у тому, що Карабаський конфлікт дозволяє простежити взаємодію внутрішніх і зовнішніх чинників політичного протистояння. З одного боку, його розвиток визначався позиціями Азербайджану, Вірменії та населення Нагірного Карабаху щодо статусу регіону, територіальної цілісності, права на самовизначення й гарантій безпеки. З іншого боку, на динаміку конфлікту істотно впливали Росія, Туреччина, ОБСЄ, західні держави та ширший міжнародний контекст. Унаслідок цього Карабаський конфлікт став прикладом того, як локальна етнополітична суперечність може бути включена у систему регіонального та геополітичного суперництва.

Об’єкт дослідження: Нагірно-Карабаський конфлікт як політичний конфлікт на пострадянському просторі.

Предмет дослідження: чинники ескалації та деескалації Нагірно-Карабаського конфлікту на різних етапах його розвитку.

Мета роботи полягає у визначенні та аналізі основних політичних чинників, що сприяли ескалації та деескалації Нагірно-Карабаського конфлікту від початку його сучасного етапу наприкінці 1980-х років до повоєнної трансформації після 2020 року.

Реалізація визначеної мети роботи передбачає виконання наступних **завдань:**

− розкрити теоретичні підходи до розуміння ескалації та деескалації політичних конфліктів;

− охарактеризувати причини та передумови Нагірно-Карабаського конфлікту;

− проаналізувати Першу Карабаську війну та основні етапи ескалації конфлікту до 2020 року;

− дослідити чинники, перебіг і механізми ескалації та деескалації під час Другої Карабаської війни;

− визначити особливості поствоєнної деескалації та трансформації Карабаського конфлікту 3 2021-2023 роках.

Методи дослідження. У процесі виконання роботи нами було використано загальнонаукові та спеціальні методи політичної науки, зокрема аналіз і синтез, системний, історичний, порівняльний та проблемно-хронологічний. Методи аналізу і синтезу застосовувався для узагальнення теоретичних підходів до понять ескалації та деескалації політичного конфлікту. Системний метод дав змогу розглянути Карабаський конфлікт як складну взаємодію внутрішніх і зовнішніх чинників. Історичний метод використовувався для простеження розвитку конфлікту в часовій

послідовності. Порівняльний метод застосовувався для зіставлення різних етапів ескалації та деескалації карабаського конфлікту.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає у поглибленні наукового розуміння ескалації та деескалації як взаємопов'язаних фаз політичного конфлікту. На прикладі Карабаського конфлікту показано, що деескалація може зупинити активну фазу насильства, але не обов'язково усуває його глибинні причини.

Матеріали дослідження можуть бути використані під час подальших досліджень етнополітичних і територіальних конфліктів, при підготовці навчальних курсів із політології, конфліктології, міжнародних відносин, а також для аналізу механізмів попередження повторної ескалації у затяжних конфліктах.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були апробовані на студентській науковій конференції (м. Кам'янець-Подільський, квітень 2024 р.) з темою доповіді: «Причини Карабаського конфлікту».

Публікації. Окремі положення кваліфікаційної роботи відображено у статті «Причини Карабаського конфлікту», поданої до збірника наукових праць «Політологічні студії».

Структура кваліфікаційної роботи. Структура кваліфікаційної роботи зумовлена специфікою предмета дослідження та відповідає його меті й завданням. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури. Обсяг основної частини тексту роботи становить 43 сторінки. Список використаних джерел налічує 32 позиції.

1. СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПОНЯТЬ «ЕСКАЛАЦІЇ» ТА «ДЕЕСКАЛАЦІЇ» ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Для належного наукового осмислення процесів ескалації та деескалації в контексті Нагірно-Карабаського конфлікту необхідно передусім звернутися до фундаментальних категорій конфліктології, які розкривають природу розвитку конфліктної взаємодії в часовому просторі.

У сучасній конфліктології вихідною категорією для аналізу ескалації та деескалації є поняття динаміки конфлікту. Політичний конфлікт доцільно розглядати не лише як зіткнення об’єктивних інтересів, а і як ситуацію, у якій дві або більше сторін одночасно сприймають свої позиції щодо певного питання як несумісні. Саме чинник сприйняття має принципове значення, оскільки навіть за наявності простору для компромісу сторони можуть блокувати переговори, якщо інтерпретують наміри опонента як ворожі або ненадійні [, p. 10].

Динаміка конфлікту означає зміну його інтенсивності, форм, кола учасників, просторових меж і способів взаємодії сторін у часі. Н. Сванстром і М. Вайнсман підкреслюють, що конфлікт не статичний, його інтенсивність змінюється впродовж життєвого циклу, а отже, для кожного етапу потрібні різні стратегії попередження, управління та врегулювання [, p. 10]. У цьому сенсі ескалація і деескалація є не окремими ізольованими явищами, а протилежно спрямованими фазами однієї конфліктної динаміки.

У межах нашої роботи така динаміка розглядатиметься щодо усього карабаського конфліктного циклу: від ескалації кінця 1980-х років і війни 1991-1994 років до завершальної військово-політичної трансформації конфлікту у 2023 році. Саме циклічність дозволяє пояснити, чому припинення активної фази насильства не тотожне сталому миру. За відсутності повного політичного врегулювання, інституційних гарантій і взаємоприйнятного статусного рішення конфлікт може переходити з відкритої воєнної фази у латентну, а згодом знову повертатися до ескалації.

Згідно з Великою українською енциклопедією, ескалація є розширенням, нарощуванням (озброєнь і т. п.), поступовим поширенням (конфлікту і т. п.), загостренням (положення і т. п.) []. У політичному вимірі ескалація конфлікту означає процес поступового зростання інтенсивності протиборства, за якого сторони дедалі частіше переходять від політичної конкуренції, переговорів або символічного тиску до примусу, насильства, розширення вимог, мобілізації ресурсів і радикалізації риторики. Такий процес може проявлятися у збільшенні кількості інцидентів, залученні нових акторів, появі зовнішньої підтримки, розширенні зони конфлікту, зростанні людських і матеріальних втрат, а також у формуванні та закріпленні «образу ворога».

Важливо, що ескалація не зводиться лише до військового насильства. У політичних конфліктах вона часто починається з інституційних, інформаційних і символічних практик, зокрема взаємного звинувачення, делегітимації опонента, відмови визнавати його вимоги, блокування комунікаційних каналів або використання історичних травм для політичної мобілізації. Такий підхід узгоджується з моделлю ескалації Ф. Глазла, у якій перші стадії пов’язані не з відкритим знищенням опонента, а з кристалізацією позицій, полемікою, зростанням недовіри та втратою здатності сторін сприймати аргументи одна другої [, p. 1-2].

Тому ескалація має не лише поведінковий, а й когнітивний вимір. Вона змінює не лише набір дій сторін, а й спосіб, у який вони інтерпретують одна одну. На пізніших стадіях конфлікту опонент дедалі частіше сприймається не як учасник можливих переговорів, а як загроза, яку потрібно нейтралізувати. Це звужує простір для компроміс й підвищує ризик переходу до відкритого насильства.

Передумовою ескалації зазвичай є конфліктна ситуація – сукупність суперечностей, які сторони вважають значущими й такими, що зачіпають їхні

базові інтереси, безпеку, статус або ідентичність. У аналітичній формі цей зв'язок можна подати у вигляді формули:

$$КС_1 + КС_2 + \ldots + КСn \rightarrow К$$

де $КС_1$, $КС_2$, … КСn є окремими конфліктними ситуаціями, а К – відкритим конфліктом. Водночас цю схему не варто тлумачити механічно, оскільки політичний конфлікт рідко виникає автоматично з однієї суперечності. Він формується через накопичення суперечностей, їх інтерпретацію сторонами та появу події-тригера.

$$КС + І \rightarrow К$$

У цій схемі І означає інцидент. Він є не обов'язково першопричиною конфлікту, а радше подією, яка переводить уже наявну напруженість у відкриту фазу. Саме тому в етнополітичних і територіальних конфліктах сторони часто по-різному описують початок загострення, наголошуючи на діях іншої сторони, але ігноруючи довготривале конфліктогенне тло.

Для аналізу політичних конфліктів корисною є модель життєвого циклу конфлікту, у якій розрізняють стабільний мир, нестабільний мир, відкритий конфлікт, кризу і війну. У цій моделі ескалація означає рух до вищих рівнів інтенсивності, а деескалація – рух у протилежному напрямі. При цьому конфлікт може неодноразово повертатися до попередніх фаз або знову переходити до загострення. Н. Сванстром і М. Вайнсман прямо наголошують, що реальні конфлікти не завжди проходять стадії лінійно, вони можуть циклічно переходити від деескалації до повторної ескалації [, с. 11-12, 16-17].

У цьому контексті доцільно розмежовувати ескалацію, кризу і війну. Ескалація є процесом наростання конфліктної інтенсивності, у той час як криза є станом різкого підвищення ризику відкритого насильства. Війна становить крайній прояв ескалації, коли силові засоби стають головною формою взаємодії сторін. Таке розмежування важливе для аналізу Карабаського конфлікту, оскільки різні його етапи мали різну інтенсивність: від латентної напруженості до повномасштабних воєн.

На цій основі доцільно виокремити кілька форм ескалації. Йдеться не про вичерпну класифікацію, а про типові траєкторії зміни інтенсивності конфлікту. Перша форма – накопичувальна або лінійна ескалація, коли напруга зростає поступово: збільшується кількість порушень, зростає кількість жертв, посилюється мілітаризація, а політичні заяви сторін стають дедалі жорсткішими.

Критеріями такого поділу є темп наростання напруги, тривалість загострення, інтенсивність насильства, наявність або відсутність періодів затишшя та ступінь залучення зовнішніх акторів. Саме ці критерії дають можливість не змішувати довготривалу низькоінтенсивну напруженість із короткими, але руйнівними фазами відкритої війни.

Друга форма – хвилеподібна ескалація, що передбачає чергування відносного затишшя та коротких, але інтенсивних спалахів насильства. Саме така динаміка характерна для багатьох затяжних етнополітичних конфліктів, де відсутність остаточного мирного договору поєднується з періодичними локальними зіткненнями.

Третя форма – кризово-стрімка ескалація, за якої перехід до відкритого насильства відбувається швидко, після інциденту або рішення однієї зі сторін застосувати силу. Четверта форма – латентна або низькоінтенсивна ескалація, коли конфлікт зовні може виглядати «замороженим», але фактично підтримується постійними порушеннями режиму припинення вогню, мілітаризацією та ворожою риторикою.

У буквальному значенні деескалація означає зниження рівня або інтенсивності кризи чи конфлікту []. Деескалація політичного конфлікту являє собою процес поступового зниження інтенсивності протиборства, зменшення ризику насильства, обмеження деструктивних дій сторін і поступового переходу від силової логіки до комунікації, переговорів або інституційного контролю. Водночас деескалація не є тотожною остаточному розв’язанню конфлікту. Вона може припинити активну фазу протистояння, але не

обов’язково усуває статусні, територіальні, безпекові або ідентифікаційні причини конфлікту.

У межах нашої роботи варто розмежовувати припинення вогню, деескалацію, врегулювання, розв’язання конфлікту і сталий мир. Припинення вогню може лише зупинити активні бойові дії; деескалація знижує інтенсивність протиборства; врегулювання створює правила взаємодії сторін; розв’язання передбачає усунення ключових суперечностей; сталий мир потребує відновлення довіри, гарантій безпеки та легітимних політичних механізмів.

Для пояснення умов переходу від ескалації до переговорів важливою є концепція «стиглості» конфлікту І. Зартмана. Згідно з цією концепцією, сторони стають більш сприйнятливими до переговорів тоді, коли усвідомлюють взаємно болючий глухий кут – жодна сторона не може досягти перемоги шляхом подальшої ескалації, а продовження боротьби стає надто витратним для обох. При цьому одного лише виснаження недостатньо: сторони мають також побачити «вихід», тобто мінімальну можливість переговорного рішення [, с. 228-229].

Отже, деескалація має як об’єктивний, так і суб’єктивний вимір. Об’єктивний вимір пов’язаний зі зменшенням військової активності, втрат, мобілізації ресурсів і територіального розширення конфлікту. Суб’єктивний вимір полягає у зміні сприйняття, коли сторони повинні не лише зазнати втрат, а й визнати, що продовження силової стратегії не дає бажаного результату. І. Зартман підкреслює, що «стиглий момент» не гарантує врегулювання, але створює сприятливі умови для початку продуктивних переговорів [, с. 227-228].

Деескалація часто починається не з довіри між сторонами, а з усвідомлення обмеженості силового сценарію. У випадку асиметричного результату війни вона може мати примусовий характер, відповідно до якого одна сторона погоджується на припинення бойових дій не через прийняття

компромісу, а через військову поразку, втрату ресурсів або тиск зовнішніх акторів.

До основних механізмів деескалації політичних конфліктів можна віднести такі групи заходів:

− комунікаційні механізми – прямі канали зв'язку, «гарячі лінії», регулярні контакти військових і політичних представників, обмін інформацією про інциденти;

− дипломатичні механізми – переговори, посередництво, човникова дипломатія, тимчасові домовленості про припинення вогню;

− інституційні та безпекові механізми – міжнародний моніторинг, миротворчі місії, буферні зони, механізми розслідування порушень режиму припинення вогню;

− гуманітарні механізми – обмін полоненими, пошук зниклих безвісти, гуманітарні коридори, відновлення базової інфраструктури;

− політичні механізми – мораторії на певні дії, публічні заяви про намір знизити напругу, часткові поступки або погодження рамки майбутніх переговорів.

Зовнішні актори відіграють у деескалації подвійну роль. Вони можуть обмежувати насильство через посередництво, моніторинг і миротворчі гаранти, але можуть і підтримувати ескалацію, якщо надають одній зі сторін військову, дипломатичну або інформаційну підтримку. Тому для карабаського конфлікту особливо важливо враховувати не лише дії Вірменії та Азербайджану, а й позиції Росії, Туреччини, ОБСЄ та інших міжнародних акторів.

Нагірно-Карабаський конфлікт є показовим прикладом того, як деескалація може зупинити активну фазу насильства, але не привести до остаточного миру. Після підписання Бішкекського протоколу в травні 1994 року збройне протистояння було припинене, однак не відбулося ані виведення військ, ані розміщення повноцінних миротворчих сил, ані повернення

біженців. А. Байрамов підкреслює, що за таких умов мир між сторонами не був досягнутий, а ворожість і військові втрати зростали [, с. 117].

Досвід Карабаху демонструє типовий механізм неповної деескалації: активна війна зупиняється, але глибинні причини конфлікту зберігаються. У такій ситуації припинення вогню створює не остаточний мир, а проміжний режим нестабільної рівноваги, який за нових військових, політичних або міжнародних умов може знову перейти в ескалацію.

Отже, ескалацію політичного конфлікту слід розуміти як наростання інтенсивності, радикалізації та ресурсної мобілізації сторін, а деескалацію – як комплексний процес зниження насильства і створення умов для переговорів. Однак стійка деескалація потребує не лише припинення вогню, а й інституційних гарантій, комунікаційних каналів, участі посередників і поступового зменшення недовіри між сторонами.

2. ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ НАГІРНО-КАРАБАСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Нагірний Карабах (азерб. Dağlıq Qarabağ – «Чорний сад», вірм. Լեռնային Ղարաբաղ, а також Арцах – давня вірменська назва) – регіон на Південному Кавказі, що займає східні та південно-східні гірські та передгірські райони Малого Кавказу [].

Нагірний Карабах являє собою регіон, який міжнародна спільнота визнає частиною Азербайджану. Водночас упродовж тривалого часу більшість населення регіону становили етнічні вірмени, що зумовило формування територіального та політичного спору між Вірменією та Азербайджаном щодо його статусу. Зміст його спору не можна зводити лише до питання адміністративної належності території, оскільки він поєднує історичні наративи, етнополітичну ідентичність, проблеми безпеки, принципи територіальної цілісності та право на самовизначення. Саме багаторівневий характер цих суперечностей пояснює, чому карабаський конфлікт неодноразово переходив від латентної напруженості до відкритої воєнної ескалації.

Історичний розвиток Нагірного Карабаху характеризувався належністю до різних політичних, культурних та імперських просторів, що згодом дало змогу як азербайджанській так і вірменській сторонам формувати власні історичні аргументи щодо регіону. З I століття регіон контролювали вірмени, з VII століття – араби [p. 2], а у XVI-XVII століттях територія Кавказу стала ареною боротьби між Османською та Сефевідською імперіями [p. 7]. Важливим етапом розвитку регіону стало входження території Нагірного Карабаху до складу російської імперії у XIX столітті. Саме в цей період відбулися суттєві демографічні зміни, спричинені переселенням населення, що сприяло формуванню складної етнічної структури регіону [p. 422].

Новий етап загострення карабаського питання розпочався після розпаду імперських систем у Південному Кавказі. У липні 1918 року, вірменське

населення Карабаху проголосило Нагірний Карабах незалежною адміністративно-політичною одиницею. Після поразки Османської імперії її війська залишили регіон, що створило передумови для посилення впливу Великої Британії. У 1919 році, за англійської підтримки, Азербайджан здійснив спробу встановити контроль над Нагірним Карабахом. Оскільки післявоєнне врегулювання територіальних питань значною мірою залежало від позиції Великої Британії, остання сприяла інтеграції регіону до складу Азербайджану та поступовому утвердженню його юрисдикції. Отже, вже у 1918-1920 роках карабаське питання набуло рис міждержавного спору, у якому локальні енополітичні претензії були тісно пов’язані з інтересами зовнішніх сил.

Попри проведення низки переговорів і зустрічей, спрямованих на закріплення влади Азербайджану над Нагірним Карабахом, у березні 1920 року спалахнуло збройне протистояння. Війна була нетривалою та завершилася вже у квітні того ж року. Основними сторонами виступили Азербайджан та Вірменія, які вели боротьбу за контроль над регіоном. Вирішальний вплив на подальший розвиток подій мало не абстрактне «втручання» Радянського Союзу, а радянізація Південного Кавказу та встановлення більшовицького контролю над регіоном. Унаслідок цього Нагірний Карабах залишився під юрисдикцію Азербайджану, що зумовило припинення активної фази конфлікту. Водночас упродовж усього періоду радянської влади в регіоні зберігалися латентна напруженість і міжетнічні суперечності [р. 3]. У 1923 році у складі Азербайджанської РСР із вірменомовної частини Нагірного Карабаху було створено Автономну область Нагірного Карабаху (АОНК). У 1937 році вона була перетворена у Нагірно-Карабаську автономну область (НКАО) [с. 92]. Це юридично закріпило належність регіону до Азербайджану, але водночас зберегло інституційну окремішність території з переважно вірменським населенням. Саме така

радянська модель автономії не усунула конфлікт, а радше законсервувала його потенціал до майбутньої ескалації.

Розпад Радянського Союзу став ключовим чинником трансформації цієї латентної напруженості у повномасштабну війну між двома державами, а сам конфлікт поступово еволюціонував із внутрішньорадянської суперечки у регіональну, а згодом і міжнародну проблему [p. 3-4]. Тому коректніше говорити не про виникнення конфлікту «з нуля» наприкінці 1980-х років, а про перехід давніших статутних, етнічних і безпекових суперечностей у сучасну політичну фазу.

Сучасний етап карабаського конфлікту розпочався у 1988 році, коли на тлі послаблення радянської влади активізувалися національні рухи та загострилися міжетнічні протиріччя. Це призвело до ескалації напруженості, яка на початку 1990-х років переросла у повномасштабний збройний конфлікт. Визначальним чинником ескалації протистояння став етнічний фактор. Попри те, що більшість населення регіону становили вірмени, у радянський період Нагірний Карабах адміністративно входив до складу Азербайджанської РСР. Таким чином, уже на початковому етапі сучасного конфлікту сформувалася головна політико-правова суперечність: право населення регіону на самовизначення вступило в конфлікт із принципом територіальної цілісності Азербайджану.

Наприкінці 1980-х років, у період розпаду Радянського Союзу, регіональний парламент Нагірного Карабаху ухвалив рішення про приєднання регіону до Вірменії. Вірменська сторона обґрунтовувала свої претензії історичним правом, розглядаючи Нагірний Карабах як «історичну територією», що, на її думку, незаконно відійшла до Азербайджану після розпаду Російської імперії та формування СРСР. Водночас Вірменія наполягала на праві населення Нагірного Карабаху на самовизначення та заперечувала можливість його повернення під контроль Азербайджану [с. 305]. Станом на 1987 рік вірмени становили 74 % населення регіону, тоді як

частка азербайджанців складала 24,4% [р. 161-162]. Для вірменського населення Нагірного Карабаху конфлікт набув характеру боротьби за незалежність, яка розглядалась як ключова гарантія безпеки. Вірмени сприймали регіон як частину своєї історичної території, де право на самовизначення мало бути збережене за будь-яку ціну, оскільки існували побоювання, що втрата Нагірного Карабаху призведе до зміни етнічного балансу на користь Азербайджану.

Натомість азербайджанська сторона розглядала питання безпеки регіону крізь призму дотримання принципів державного суверенітету та територіальної цілісності. Азербайджан побоювався, що відокремлення Нагірного Карабаху може стати початком дезінтеграції держави [р. 5]. Таким чином сторони конфлікту виходили з принципово різних підходів до врегулювання карабаського питання. Вірменія акцентувала увагу на праві націй на самовизначення, тоді як Азербайджан – на непорушності державних кордонів і територіальної цілісності. Ця несумісність підходів перетворила конфлікт на так званий «конфлікт безпеки», коли поступка однієї сторони сприймалася іншою не як компроміс, а як загроза її базовим інтересам.

У період розпаду СРСР, 2 вересня 1991 року, Нагірний Карабах проголосив себе незалежним політичним утворенням. Проте, на відміну від Вірменії та Азербайджану, його незалежність не була визнана міжнародною спільнотою. У цей період сили Нагірного Карабаху перейшли до активних бойових дій проти Азербайджану. Особливої інтенсивності конфлікт набув у 1992 році, коли до протистояння фактично залучилася Вірменія, об’єднавши свої сили з Нагірним Карабахом та надаючи йому військову підтримку. Така координація дій суттєво посилила наступальний потенціал сторін, що протистояли Азербайджану [р. 2-3, 5]. Унаслідок цього конфлікт остаточно вийшов за межі внутрішньої радянської адміністративної суперечки та набув характеру міждержавного збройного протистояння.

У результаті збройного протистояння Вірменія здобула військову перевагу та станом на 1994 рік встановила контроль не лише над Нагірним Карабахом, а й над сімома прилеглими районами, які планувалося використовувати як буферну зону щодо Азербайджану. Однак досягнута військова перевага не набула остаточного характеру, оскільки міжнародна спільнота не визнала незалежності Нагірного Карабаху, а його політико-правовий статус залишився неврегульованим [с. 305]. Припинення вогню 1994 року варто розглядати як неповну деескалацію, оскільки воно зупинило активну фазу бойових дій, але не створило сталого миру, не розв’язало статусне питання, не ліквідувало взаємні страхи сторін і не забезпечило політичного механізму остаточного врегулювання. Саме тому після 1994 року конфлікт перейшов у латентну, але нестабільну фазу, що зберігала потенціал повторної ескалації.

Політичні причини карабаського конфлікту безпосередньо пов’язані з трансформаційними процесами пострадянського періоду. Розпад СРСР спричинив появу нових незалежних держав, становлення яких супроводжувалося зростанням націоналістичних настроїв, загостренням боротьби за політичний вплив, а також переосмисленням питань державного суверенітету та територіальної цілісності. У таких умовах карабаський конфлікт став одним із найбільш показових прикладів зіткнення принципу права націй на самовизначення з принципом непорушності державних кордонів. Отже, політична причина конфлікту полягала не лише в самому факті територіального спору, а в тому, що обидві сторони вважали власну позицію єдино легітимною та не сприймали поступки як прийнятний варіант політичного компромісу.

Карабаський конфлікт має глибоке етнополітичне підґрунтя. Важливу роль у його розвитку відіграла історична пам’ять, яка посилювала процеси етнічної мобілізації, насамперед з боку вірменського населення. Додатковим чинником загострення протистояння став релігійний поділ між сторонами

конфлікту: Вірменія позиціонувала себе як християнська держава, тоді як Азербайджан є країною з переважно мусульманським населенням. Це сприяло сформуванню додаткового культурно-цивілізаційного бар'єра між сторонами.

Ключовим елементом державної політики обох країн стало формування національної ідентичності через конструювання образу «іншого». Навіть після військових успіхів Азербайджан продовжує вибудовувати власну національну ідентичність, значною мірою спираючись на образ вірмен як головного «іншого». Подібне взаємне протиставлення сприяє поглибленню недовіри та ускладнює можливість досягнення компромісу, оскільки будь-які поступки, сприймаються як загроза національним інтересам і безпеці. Унаслідок цього через державну риторику та відтворення образу «іншого» поступово підривалися соціальні основи, необхідні для мирного врегулювання конфлікту, що суттєво ускладнювало можливість конструктивного діалогу [p. 964-968].

Однією з ключових причин тривалості карабаського конфлікту стала наявність взаємовиключних територіальних претензій сторін. Як Вірменія, так і Азербайджан розглядали Нагірний Карабах як невід'ємний елемент власного історичного та державного простору, не демонструючи готовності до суттєвих поступок [p. 2]. Для вірменського населення Карабах є складовою історико-культурної та політичної спадщини, тоді як азербайджанська сторона інтерпретує його як невід'ємну частину власної державності та територіальної цілісності. Несумісність цих підходів сформувала ситуацію, за якої будь-який варіант врегулювання сприймався однією зі сторін як неприйнятний. Така взаємовиключність перетворила карабаське питання на конфлікт статусу – сторони боролися не лише за контроль над територією, а й за визнання власної політичної правоти.

Важливою переду мовою тривалості конфлікту стала також обмежена ефективність міжнародних переговорних механізмів. Мінська група ОБСЄ створила формат дипломатичного діалогу, однак не змогла забезпечити

політичне врегулювання, яке було б прийнятним для обох сторін. Ремлер, Гірагосян, Лорензіні та Растольцев підкреслюють, що переговорний процес поступово втрачав здатність реально впливати на поведінку сторін, а сама Мінська група дедалі більше виконувала функцію підтримання переговорної рамки, ніж досягнення остаточного компромісу [p. 89-90].

Ще одним чинником тривалості конфлікту стала зміна балансу ресурсів і військових можливостей. Після 1994 року Вірменія фактично намагалася зберегти статус-кво, тоді як Азербайджан, спираючись на економічний потенціал і доходи від енергетичного сектору, поступово нарощував військові можливості та розглядав відновлення територіальної цілісності як стратегічну мету. У такий спосіб післявоєнний баланс сил не був сталим, а змінювався, що створювало передумови для майбутнього силового перегляду результатів першої війни.

Не меш важливою причиною тривалості конфлікту став геополітичний вимір. Регіон Південного Кавказу набув стратегічного значення завдяки своєму географічному розташуванню, наявності енергетичних ресурсів і перспективам відновлення транспортних коридорів. Це зумовило підвищений інтерес до регіону з боку зовнішніх акторів, суперечливі інтереси яких не лише ускладнювали мирне врегулювання, а й сприяли збереженню стану «ні війни, ні миру». Зовнішні актори могли виконувати подвійну роль. З одного боку, вони виступали посередниками або гарантами стримування, а з іншого – через військову, дипломатичну або політичну підтримку однієї зі сторін могли закріплювати асиметрію сил і поглиблювати недовіру. Важливими чинниками тривалої кризи стали прагнення Росії зберегти домінуючий вплив у регіоні, стратегічне зближення Туреччини з Азербайджаном, а також конкуренція великих держав за вплив у Кавказькому регіоні [p. 5-6]. Унаслідок цього карабаський конфлікт поступово був інтегрований включений у ширшу систему регіонального суперництва за політичний, військовий та економічний вплив на Південному Кавказі.

Росія використовувала конфлікт як інструмент утримання сторін у власній сфері впливу, поєднуючи підтримку Вірменії, посередницьку діяльність і військову присутність у регіоні. Крім того, росія здійснювала продаж озброєння обом сторонам конфлікту, що дозволяло їй зберігати важелі впливу як на Вірменію так і на Азербайджан. Своєю чергою, Туреччина, спираючись на стратегічний союз з Азербайджаном, посилювала свою роль через політичну, дипломатичну та військову підтримку Баку. Історично напружений характер турецько-вірменських відносин також впливав на позицію Анкари, однак визначальним було стратегічне партнерство Туреччини з Азербайджаном і прагнення першої посилити власну роль на Південному Кавказі [p. 10, 13].

Отже, карабаський конфлікт перетворився на простір геополітичної конкуренції за регіональний вплив. Якщо Росія прагнула зберегти домінування та контроль над політичними процесами на Південному Кавказі, то Туреччина намагалася посилити власну роль і розширити вплив у кавказько-чорноморському просторі. Водночас геополітичний чинник не замінював внутрішніх причин конфлікту, а накладався на них, роблячи врегулювання складнішим і менш залежним від волі лише двох безпосередніх сторін.

Таким чином, причини та передумови Нагірно-Карабаського конфлікту мають багаторівневий характер. На історичному рівні вони пов’язані зі спірною спадщиною регіону та різними національними інтерпретаціями його належності. На етнополітичному рівні – з переважно вірменським населенням Нагірного Карабаху, його прагненням до самовизначення та страхами безпеки. На політико-правовому рівні – з конфліктом між принципом територіальної цілісності Азербайджану та правом населення регіону на самовизначення. На безпековому рівні – зі взаємною недовірою та сприйняттям поступок як загрози існуванню. На міжнародному рівні – з обмеженою ефективністю переговорних механізмів

і суперництвом зовнішніх акторів за вплив на Південному Кавказі. Саме поєднання цих чинників пояснює, чому карабаський конфлікт не був остаточно врегульований після припинення вогню 1994 року, а зберіг потенціал для повторних ескалацій у майбутньому.

3. ПЕРША КАРАБАСЬКА ВІЙНА ТА ЕТАПИ ЕСКАЛАЦІЇ КОНФЛІКТУ ДО 2020 РОКУ

Як видно з попереднього розділу, сучасний етап Карабаського конфлікту сформувався наприкінці 1980-х років у контексті послаблення радянської влади, активізації національних рухів і зростання політичної мобілізації як у Вірменії, так і в Азербайджані. Якщо у попередні десятиліття суперечності навколо статусу Нагірного Карабаху мали переважно латентний характер, то з 1988 року вони почали переходити у відкриту політичну фазу. У цьому сенсі карабаське питання перестало бути лише адміністративною проблемою радянської автономії й набуло характеру етнополітичного протистояння, у якому право на самовизначення вірменського населення регіону вступило в конфлікт із принципом територіальної цілісності Азербайджану. В основі конфлікту лежало питання статусу Нагірного Карабаху, а його загострення мало значення не лише для Кавказу, а й для ширшої системи міжнародних відносин [с. 91].

Початкова ескалація мала насамперед політичний і символічний характер. Вона проявлялася у рішеннях місцевих органів влади Нагірного Карабаху, масових мітингах, мобілізації громадської думки, радикалізації політичної риторики та посиленні взаємної недовіри між вірменами й азербайджанцями. Після квітня 1985 року політика демократизації та гласності сприяла активізації національних рухів у СРСР, а у відносинах між Вірменією й Азербайджаном знову постала проблема статусу Нагірного Карабаху [с. 93]. На цьому етапі ще зберігалася можливість політичного врегулювання в межах радянської системи, однак сама радянська влада вже втрачала здатність ефективно контролювати процеси національної мобілізації. У результаті конфлікт поступово виходив за межі інституційного регулювання та набував рис відкритого міжетнічного протистояння.

Після розпаду СРСР конфлікт перейшов у нову фазу. Проголошення незалежності Вірменії та Азербайджану перетворило карабаське питання з

внутрішньорадянської суперечки на міждержавний конфлікт. У 1991 році Нагірний Карабах проголосив себе незалежним політичним утворенням, однак його незалежність не була визнана міжнародною спільнотою. Для вірменської сторони це рішення розглядалося як форма реалізації права на самовизначення та гарантія безпеки населення регіону. Для Азербайджану воно, навпаки, означало загрозу територіальній цілісності та створювало небезпечний прецедент дезінтеграції держави.

У 1991-1994 роках політична ескалація переросла у повномасштабну війну. Перша Карабаська війна стала найгострішою фазою початкового конфліктного циклу. Її особливістю було те, що вона поєднувала локальний етнополітичний вимір із міждержавним протистоянням. З одного боку, безпосереднім предметом боротьби був контроль над Нагірним Карабахом і прилеглими територіями. З іншого боку, війна відображала ширший процес формування нових пострадянських держав, для яких питання кордонів, суверенітету й національної ідентичності мали фундаментальне значення.

У ході війни вірменська сторона здобула військову перевагу, встановивши контроль не лише над більшою частиною Нагірного Карабаху, а й над сімома прилеглими районами Азербайджану [с. 306]. Ці території фактично виконували роль буферної зони, яка мала забезпечити військово-стратегічну безпеку Нагірного Карабаху та ускладнити можливість швидкого наступу Азербайджану. Водночас саме контроль над прилеглими районами став одним із ключових чинників подальшої тривалості конфлікту, оскільки Азербайджан розглядав їх як окуповані території та не визнавав новий воєнно-політичний статус-кво.

Припинення вогню 1994 року зупинило активну фазу бойових дій, однак не створило повноцінного миру. Його доцільно розглядати як форму неповної деескалації. З одного боку, воно знизило рівень насильства й зафіксувало новий баланс сил. З іншого боку, воно не вирішило питання політико-правового статусу Нагірного Карабаху, не забезпечило остаточного виведення

військ, повернення переміщених осіб, розміщення дієвого міжнародного миротворчого механізму або створення стабільної системи гарантій безпеки. А. Байрамов підкреслює, що миру між сторонами досягнуто не було, а після підписання Бішкекського протоколу (травень 1994 рік) ворожість і військові витрати зростали. Тому перемир'я 1994 року доцільно розглядати як неповну деескалацію, яка зупинила війну, але не усунула її причин. Після 1994 року конфлікт перебував у стані нестійкої рівноваги. Після Бішкекського протоколу обидві держави час від часу випробовували свої збройні сили, а сильні зіткнення відбувалися у 2008 і 2014 роках [p. 117]. Отже, конфлікт не був розв'язаний, а лише перейшов у латентну й низькоінтенсивну фазу, що зберігала ризик нового масштабного зіткнення.

У цьому полягає одна з ключових особливостей Карабаського конфлікту – його «замороження» було радше зовнішньою формою стабілізації, ніж реальним урегулюванням. Відсутність мирної угоди, взаємне невизнання позицій сторін, збереження мілітаризованої лінії зіткнення та слабкість міжнародних механізмів контролю створювали передумови для повторної ескалації.

Важливу роль у післявоєнний період відіграла Мінська група ОБСЄ, яка стала основним міжнародним переговорним майданчиком для врегулювання конфлікту [с. 93]. Однак її діяльність не призвела до остаточного політичного компромісу. Причина полягала не лише в обмеженості можливостей міжнародного посередництва, а й у принциповій несумісності цілей сторін. Для Вірменії та карабаських вірмен головним було збереження контролю над регіоном і гарантії безпеки. Для Азербайджану – відновлення територіальної цілісності та повернення втрачених територій. Унаслідок цього переговорний процес переважно стримував повномасштабне відновлення війни, але не усував причин конфлікту. Конфлікт відзначався гостротою та небажанням його учасників шукати компроміс, а спроба сторін досягти цілей через

союзницькі відносини з іншими державами перетворила Південний Кавказ на вибухонебезпечний регіон [с. 93].

У 1994-2016 роках конфлікт перебував у стані латентної або низькоінтенсивної ескалації. Формально активна війна була припинена, проте політичного миру досягнуто не було. Бішкекський протокол 1994 року лише припинив збройне протистояння. Карабаський конфлікт залишився на десятиліття неврегульованим, а Азербайджан, зазнавши поразки у першому збройному конфлікті й утративши значну частину території, надалі наполегливо готувався до перемоги [с. 14-15].

Важливим чинником майбутньої ескалації стала мілітаризація обох сторін та зміна військового балансу. Азербайджан, спираючись на економічні ресурси та доходи від енергетичного сектору, поступово нарощував військовий потенціал і розглядав силове повернення територій як можливий сценарій у разі провалу переговорів. З 2010 року в Азербайджані зростаючими темпами відбувалося масштабне переозброєння. У 2011-2014 роках Баку придбав у Росії велику кількість систем ППО, вертольотів, танків, БМП, самохідних артилерійських установок і реактивних систем залпового вогню. Одночасно Азербайджан диверсифікував закупівлі озброєння через співпрацю з Туреччиною та Ізраїлем, отримуючи, зокрема, реактивні системи залпового вогню, модернізовану бронетехніку, радіолокаційні системи та безпілотні літальні апарати. Завдяки цьому, а також розвитку власного виробництва азербайджанські збройні сили у 2015-2016 роках досягли нового, якіснішого рівня боєздатності, що створювало передумови для силового перегляду статус-кво [, с. 15].

Вірменія, своєю чергою, намагалася зберегти набутий після першої війни статус-кво, покладаючись на позиційну оборону, контроль панівних висот і модель війни на виснаження. Ж. Амірханян підкреслює, що вірменська військова доктрина продовжувала залишатися залежною від радянської традиції [p. 131]. Це створювало стратегічну асиметрію між оборонною

моделлю Вірменії та модернізованою маневрово-технологічною моделлю Азербайджану.

Квітнева ескалація 2016 року, відома як «Чотириденна війна», стала одним із головних доказів нестабільності післявоєнного миру. За даними А. Байрамова, найсерйозніші бойові зіткнення після 1994 року відбулися 2-5 квітня 2016 року. Після цього сторони подали різні версії щодо втрат, а низка дослідників і неурядових медіа оцінювали кількість загиблих приблизно у 200 осіб [p. 117]. Це свідчить, що відсутність остаточного політичного врегулювання перетворює навіть тривалий режим припинення вогню на крихку форму деескалації. Ця ескалація мала кілька важливих наслідків. По-перше, вона засвідчила готовність Азербайджану використовувати військовий тиск для зміни статус-кво. По-друге, вона продемонструвала зростання ролі сучасних засобів ведення війни, зокрема безпілотників і високоточної зброї. По-третє, вона виявила обмеженість міжнародних механізмів стримування, які не змогли запобігти раптовому загостренню.

Після квітневої ескалації 2016 року ризик нової війни суттєво зріс. Так зокрема у звіті Міжнародної кризової групи 2017 року зазначалося, що через рік після квітневого загострення Вірменія та Азербайджан були ближчими до війни, ніж будь-коли після припинення вогню 1994 року. З початку 2017 року фіксувалися інциденти із застосуванням важкої артилерії, протитанкових засобів і ракет поблизу густонаселених районів уздовж лінії зіткнення. Переговорний процес фактично втратив здатність забезпечувати довгострокову стабілізацію. Збройні інциденти на лінії зіткнення, нарощування озброєнь і взаємна радикалізація політичної риторики формували умови для нової ескалації [, с. і-іі]. Особливо небезпечним чинником була відсутність дієвих каналів комунікації. За умов глибокої недовіри будь-який локальний інцидент міг бути неправильно інтерпретований і перерости в ширше зіткнення.

При цьому сторони робили різні висновки з квітневих подій. Азербайджан переконався, що обмежене застосування сили може змінювати ситуацію на лінії зіткнення й створювати політичний ефект, навіть якщо не призводить до остаточного врегулювання конфлікту [, с. 118]. Водночас вірменська сторона значною мірою зберегла уявлення про можливість утримання позицій через оборонну стратегію та війну на виснаження. Ж. Амірханян підкреслює, що ескалації 2016 і липня 2020 року зміцнили переконання вірменського військового керівництва у позиційному характері майбутньої війни, а сама вірменська військова доктрина залишалася зорієнтованою на війну на виснаження, позиційну оборону та обмежувальне управління [, с. 128, 131]. Саме ця різниця у висновках стала одним із чинників подальшої асиметрії, що проявилася під час Другої Карабаської війни 2020 року.

Окремим етапом передвоєнної ескалації стало загострення у липні 2020 року на вірмено-азербайджанському кордоні. Воно було важливим не лише як черговий локальний інцидент, а як політичний сигнал про наближення нового силового сценарію. На відміну від попередніх локальних сутичок, липневі події відбулися поза безпосередньою територією Нагірного Карабаху, що засвідчило небезпеку розширення конфлікту за межі традиційної лінії зіткнення. Це загострення посилило мобілізаційні настрої в Азербайджані, актуалізувало вимогу силового повернення територій і продемонструвало обмеженість дипломатичних важелів стримування.

Отже, шлях до Другої Карабаської війни був не одномоментним, а поетапним. Він включав політичну ескалацію кінця 1980-х років, повномасштабну війну 1991-1994 років, неповну деескалацію після припинення вогню, тривалий період низькоінтенсивної напруженості, квітневу ескалацію 2016 року та липневе загострення 2020 року. Усі ці етапи свідчать, що відсутність остаточного політичного врегулювання не ліквідувала конфлікт, а лише відкладала його наступну фазу. Саме тому Друга

Карабаська війна стала не випадковим вибухом насильства, а логічним результатом тривалого конфліктного циклу, у якому деескалація не супроводжувалася розв’язанням базових суперечностей.

4. ЕСКАЛАЦІЯ ТА ДЕЕСКАЛАЦІЯ ПІД ЧАС ДРУГОЇ КАРАБАСЬКОЇ ВІЙНИ

Друга Карабаська війна 2020 року стала не лише черговим етапом тривалого вірмено-азербайджанського протистояння, а й показовим прикладом того, як затяжний етнополітичний конфлікт може швидко перейти у фазу повномасштабної воєнної ескалації. Її особливість полягала в тому, що загострення не було випадковим або винятково ситуативним. Воно стало наслідком тривалого накопичення політичних, військових, технологічних і дипломатичних передумов. У цьому сенсі ескалацію 2020 року доцільно розглядати як результат поєднання трьох взаємопов'язаних процесів: неврегульованості статусу Нагірного Карабаху після війни 1992-1994 років; мілітаризації сторін і зміни співвідношення сил; фактичної неспроможності міжнародних переговорних механізмів забезпечити стале політичне врегулювання [, p. 85-87].

Початковою передумовою ескалації була незавершеність попереднього етапу конфлікту. Після першої карабаської війни Вірменія фактично контролювала Нагірний Карабах і прилеглі райони, але цей стан не був юридично закріплений міжнародним визнанням. Азербайджан, зі свого боку, не погоджувався із втратою територій і розглядав збереження статус-кво як тимчасове та несправедливе. Саме тому мирний процес мав суперечливий характер: для вірменської сторони він був засобом утримання набутих позицій, тоді як для азербайджанської – інструментом тиску з метою відновлення територіальної цілісності. Ф. Ремлер, Р. Гірагосян, М. Лорензіні та С. Растольцев підкреслюють, що після першої війни сторони по-різному розуміли цілі переговорів, а діяльність Мінської групи ОБСЄ поступово втрачала здатність реально впливати на поведінку учасників конфлікту [, p. 86-87].

Важливу роль у переході від латентної напруженості до відкритої ескалації відіграло поступове зростання військової спроможності

Азербайджану. Офіційний Баку не приховував намірів повернути контроль над утраченими територіями силовим шляхом у разі безрезультатності переговорів, а тому послідовно модернізував армію, закуповуючи сучасні системи озброєння, зокрема безпілотники, протитанкові засоби, ракетні комплекси та інші високоточні системи, значна частина яких надходила з Туреччини та Ізраїлю [, с. 307].

Натомість, Вірменія значною мірою залишалася в межах військової доктрини, зорієнтованої на позиційну оборону, контроль висот та війну на виснаження. Ж. Амірханян обґрунтовує, що вірменські збройні сили не змогли належно адаптуватися до зміни характеру війни, а виявлені у 2016 році технологічні та оперативні проблеми, зокрема вразливість бронетехніки й загроза БПЛА, були переважно проігноровані [, p. 120, 128].

Передвоєнна ескалація мала хвилеподібний характер. Найважливішими сигналами її наближення стали бойові дії у квітні 2016 року та загострення у липні 2020 року. Ці події виконали подвійну функцію. З одного боку, вони продемонстрували вразливі місця вірменської оборони та дали Азербайджану практичний досвід оцінки оперативних можливостей власних сил і противника. З іншого боку, вони зміцнили у вірменського військового керівництва хибне уявлення про те, що майбутнє зіткнення матиме обмежений позиційний характер. Саме така помилка стратегічного сприйняття стала одним із чинників, що посилили руйнівний ефект ескалації восени 2020 року [, p. 128-129].

Відкрита фаза ескалації розпочалася 27 вересня 2020 року після взаємних звинувачень у порушенні перемир’я. Вже на початковому етапі війни ескалація набула не лише кількісного, а й якісного характеру. Йшлося не просто про збільшення інтенсивності бойових дій чи розширення фронту, а про зміну самого способу ведення війни. Азербайджанські сили здійснювали синхронні маневри на південному та північному напрямках, використовуючи дані розвідки, спостереження та сучасні засоби ураження для швидкого

прориву оборони. Їх успіх був пов’язаний із поєднанням маневру, модернізації, взаємодії різних видів військ і гнучкості ухвалення рішень [, p. 25-26].

Технологічний вимір ескалації став однією з визначальних рис Другої Карабаської війни. Масове використання БПЛА, ударних дронів і баражуючих боєприпасів змінило баланс сил, оскільки дозволило Азербайджану знищувати техніку, засоби ППО, артилерію та логістичні елементи противника на значній глибині [, p. 1-2]. Д. Іліч і В. Томашевич зазначають, що бойові дрони мали істотний вплив на хід війни, оскільки їх застосування сприяло ураженню великої кількості вірменських бойових систем і послабленню ліній постачання [5, с. 13]. Подібний висновок робить і Ф.-Ш. Гаді, який підкреслює, що війна продемонструвала вразливість бронетехніки та неефективність ізольованих систем ППО, якщо вони не інтегровані у багаторівневу мережеву систему оборони [, p. 4].

Водночас технологічна ескалація мала не лише військові, а й гуманітарні наслідки. Ураження інфраструктури, логістичних вузлів і населених пунктів посилювало вразливість цивільного населення, спричиняло переміщення людей і ускладнювало можливість швидкого гуманітарного врегулювання. Це засвідчує, що сучасна воєнна ескалація змінює не лише баланс сил на полі бою, а й соціальні умови існування населення в зоні конфлікту.

Ескалація 2020 року мала також інформаційно-психологічний вимір. У сучасній війні контроль над інформаційним простором впливає не лише на міжнародне сприйняття подій, а й на моральний стан суспільства, мобілізацію підтримки та легітимацію політичних рішень. Е. Талішинський, аналізуючи інформаційно-психологічне протистояння між Азербайджаном і Вірменією, підкреслює, що на початку XXI століття перевага у цій сфері поступово перейшла до Азербайджану, який ефективніше використовував канали комунікації та соціальні мережі [, с. 244-245]. Отже, ескалація розгорталася не

лише на полі бою, а й у символічному просторі, де сторони боролися за право визначати політичний зміст війни.

Зовнішній чинник одночасно посилював інтенсивність конфлікту і обмежував можливості ранньої деескалації. Туреччина надала Азербайджану військову й дипломатичну підтримку, що зміцнило його позиції та підвищило впевненість у можливості досягнення цілей силовим шляхом. Натомість Росія намагалася балансувати між Вірменією й Азербайджаном, зберігаючи простір для власного політичного маневру, і не поспішала прямо втручатися на боці Вірменії, оскільки бойові дії не переносилися на власне територію Вірменії. На результати війни вплинули пасивність західних держав, недостатня підтримка Вірменії з боку Росії та активна позиція Туреччини щодо підтримки Азербайджану [, с. 309]. Саме тому міжнародний контекст не став стримувальним механізмом на ранній стадії війни, а навпаки – створив умови, за яких сторони могли розраховувати на зовнішню підтримку або політичну пасивність інших акторів.

У цьому контексті зовнішні актори виступали не нейтральними стабілізаторами, а елементами конфліктної динаміки. Їхня підтримка, стриманість або пасивність впливали на розрахунки сторін щодо прийнятної ціни продовження війни та ймовірності зовнішнього втручання.

Спроби деескалації почалися фактично від перших днів війни. США, Рада Безпеки ООН та інші міжнародні суб’єкти закликали сторони припинити бойові дії й повернутися до переговорів [, с. 308]. Однак ці заклики не мали достатнього примусового або інституційного механізму. Вони були декларативними і не змінювали воєнних намірів сторін. Для Азербайджану, який швидко досягав тактичних успіхів, негайне припинення вогню означало б фіксацію неповного результату. Для Вірменії, навпаки, припинення бойових дій ставало дедалі необхіднішим, але її переговорна позиція погіршувалася з кожним новим територіальним успіхом Азербайджану. У цьому полягає ключова асиметрія деескалації, згідно з якою вона була бажаною для сторони,

яка втрачала позиції, проте невигідною для сторони, що зберігала військову ініціативу та мала стимул продовжувати наступ.

Особливо показовою при цьому стає російська пропозиція середини жовтня 2020 року щодо фактичного «замороження» конфлікту. Ф. Ремлер та інші описують заяву Росії, що прагнула домогтися припинення бойових дій через розміщення миротворчого контингенту та політичне врегулювання частини територіальних питань у майбутньому [, с. 90]. Проте Азербайджан, маючи перевагу на полі бою та підтримку Туреччини, не був зацікавлений у передчасній зупинці наступу. Тому гуманітарні домовленості про припинення вогню не перетворилися на стійку деескалацію. Цей епізод підтверджує загальну закономірність – дипломатична деескалація є малоефективною тоді, коли воєнна динаміка створює для однієї зі сторін очікування швидкого стратегічного виграшу.

Невдача гуманітарних перемир'їв засвідчила, що рання деескалація потребує не лише політичних заяв, а й дієвих механізмів контролю, довіри та верифікації. За відсутності таких механізмів припинення вогню залишалося короткочасним інструментом тактичної паузи, а не переходом до стабільного зниження інтенсивності конфлікту.

Кульмінацією ескалації стало просування азербайджанських сил до Шуші та захоплення цього стратегічно важливого міста. Шуша мала не лише військове, а й політико-символічне значення, адже її контроль відкривав можливості тиску на Степанакерт і Лачинський коридор. Її значення визначалося поєднанням трьох чинників, зокрема військового контролю над висотами, логістичного тиску на Лачинський коридор і символічної ваги міста для обох сторін. Після взяття Шуші азербайджанські сили отримали змогу обстрілювати столицю Нагірного Карабаху та перекрити Лачинський коридор. Ж. Амірханян підкреслює, що вірменське командування недооцінило здатність азербайджанських легких сил діяти у складній гірській місцевості без традиційної підтримки великих бронетанкових угруповань та артилерії [,

с. 124]. Взяття Шуші стало моментом, після якого військова ескалація фактично досягла своєї кульмінації, а подальше продовження опору для Вірменії означало ризик ще масштабнішої поразки.

Деескалація війни відбулася не як результат поступового компромісу, а як наслідок різкої зміни балансу сил. За своїм змістом це була насамперед оперативна деескалація, спрямована на припинення бойових дій, але не повноцінне політичне врегулювання. 9 листопада 2020 року лідери Азербайджану, Вірменії та Росії підписали заяву про припинення вогню. Угода передбачала зупинку сторін на займаних позиціях, повернення Азербайджану низки районів, збереження Лачинського коридору для зв'язку Вірменії з Нагірним Карабахом, розгортання російського миротворчого контингенту, повернення біженців і внутрішньо переміщених осіб, обмін полоненими та розблокування транспортних зв'язків у регіоні [, с. 93]. Водночас у цих домовленостях не було остаточно вирішено питання статусу Нагірного Карабаху, що суттєво обмежувало стабілізаційний потенціал угоди.

Отже, деескалація після Другої Карабаської війни була радше примусовою та військово-політичною, ніж миротворчо-переговорною. Вона зупинила активні бойові дії, однак не усунула глибинних причин конфлікту. Навпаки, угода 9 листопада зафіксувала новий баланс сил, у якому Азербайджан повернув значну частину територій, Вірменія зазнала стратегічної поразки, а Росія отримала формальний інструмент присутності в регіоні через миротворчий контингент [, с. 311]. Тому післявоєнний режим можна розглядати як нестійку модель контролю над наслідками війни, а не як сталий мирний процес. У цьому сенсі деескалацію 2020 року не можна ототожнювати з повним розв'язанням конфлікту. Вона означала припинення воєнної фази, але не ліквідацію політичного протиріччя, що підтвердили подальші кризи навколо Лачинського коридору та переговорів про остаточну мирну угоду.

Друга Карабаська війна продемонструвала складну взаємодію ескалаційних і деескалаційних механізмів у сучасному етнополітичному конфлікті. Ескалація була зумовлена неврегульованим статусом Нагірного Карабаху, тривалою мілітаризацією, технологічною асиметрією, зовнішньою підтримкою Азербайджану та слабкістю міжнародних механізмів врегулювання. Деескалація, навпаки, настала лише тоді, коли одна зі сторін досягла вирішальної переваги, а зовнішній посередник отримав можливість нав’язати формат припинення вогню. Досвід Другої Карабаської війни засвідчив, що у затяжних конфліктах відсутність політичного врегулювання не заморожує суперечність, а лише відтерміновує її наступну, часто значно інтенсивнішу фазу. Отже Друга Карабаська війна стала не завершенням карабаської конфліктної динаміки, а етапом її радикальної трансформації.

РОЗДІЛ 5. ПОСТВОЄННА ДЕЕСКАЛАЦІЯ ТА ТРАСФОРМАЦІЯ КОНІФЛІКТУ У 2021-2023 РОКАХ

Війна 2020 року засвідчила, що тривале «замороження» конфлікту не означало його розв'язанням. Після 44 днів бойових дій Азербайджан повернув контроль над значною частиною територій, утрачених внаслідок Першої Карабаської війни, а тристороння заява від 9 листопада 2020 року передбачила розгортання російського миротворчого контингенту. Водночас ця заява не була мирним договором і не усунула статусних, безпекових та гуманітарних суперечностей [p. 1]. В. Маркітантов і О. Віннічук докладно показують, що угода врегулювала переважно військово-технічні питання, зокрема зупинку бойових дій, повернення районів, розміщення миротворців, функціонування Лачинського коридору, обмін полоненими та розблокування транспортних зав'язків [с. 310].

Таким чином, припинення бойових дій у листопаді 2020 року доцільно визначати як примусову та неповну деескалацію. Відкриту війну було зупинено, проте конфлікт перейшов у нову фазу, для якої були характерні прикордонні інциденти, боротьба за транспортні комунікації, суперечки навколо Лачинського коридору, зміна балансу зовнішніх впливів і переговори щодо мирної угоди. Після угоди 2020 року бойові дії перейшли в режим низької інтенсивності, а події 2023 року спричинили докорінну трансформацію регіонального порядку [с. 102-103]. Саме тому події 2021-2023 років варто розглядати не як певний додаток до Другої Карабаської війни, а як продовження конфліктної динаміки після примусового припинення бойових дій.

Ключовою особливістю поствоєнного етапу стало поступове зміщення предмету переговорів від безпосереднього контролю над територіями до питань делімітації міждержавного кордону, безпеки і прав населення Нагірного Карабаху, відновлення транспортних маршрутів та зміни формату міжнародного посередництва. У матеріалах Європейської парламентської

дослідницької служби (ЄПДС) наголошувалося, що крихкість домовленостей листопада 2020 року швидко проявилася через відсутність істотного прогресу в досягненні остаточного політичного врегулювання, прагнення посиленого військовою перемогою Азербайджану скористатися здобутими перевагами та зміну регіонального балансу внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну [p. 3-4].

У 2021-2022 роках важливим джерелом нової напруженості стали прикордонні інциденти між Вірменією та Азербайджаном. Вони продемонстрували, що післявоєнна деескалація не мала достатніх інституційних гарантій та могла швидко переходити у нові форми силового тиску. Найсерйозніша після 2020 року ескалація відбулася у вересні 2022 року. За оцінкою ЄПДС, у цей час загинули майже 300 військових, азербайджанські сили зайняли нові позиції в глибині території Вірменії, а щонайменше 7600 цивільних осіб були переміщені з вірменських прикордонних районів [p. 3].

Водночас у 2022-2023 роках помітно змінився формат міжнародного посередництва. Послаблення позицій Російської Федерації після початку повномасштабної війни проти України створило простір для активнішої ролі Європейського Союзу та США. У жовтні 2022 року Вірменія та Азербайджан підтвердили прихильність до Статуту ООН і Алма-Атинської декларації 1991 року як основи взаємного визнання територіальної цілісності. У лютому 2023 році Європейський Союз розгорнув цивільну місію у Вірменії, покликану спостерігати за ситуацією на кордоні, сприяти зниженню ризиків для місцевого населення та підтримувати заходи щодо зміцнення довіри [p. 4]. До того ж Р. Демчишак звертає увагу на те, що після 2020 року присутність Росії в регіоні була формалізована через миротворчий контингент, тоді як Туреччина істотно посилила власні позиції завдяки всебічній підтримці Азербайджану [с. 131-132].

Найважливішим гуманітарно-безпековим вузлом поствоєнної деескалації став Лачинський коридор. Заява 9 листопада 2020 року

передбачала забезпечення зв’язку між Вірменією та Нагірним Карабахом, перебування під контролем російського миротворчого контингенту, а Азербайджан мав гарантувати безпеку руху осіб, транспортних засобів і вантажів в обох напрямах. Розгортання миротворців уздовж лінії зіткнення та Лачинського коридору було одним із центральних положень післявоєнних домовленостей [с. 310].

ПАРЄ у доповіді від 20 червня 2023 року нагадувала саме про це положення тристоронньої заяви й підкреслювала, що після повернення Кельбаджарського та Лачинського районів Азербайджану регіон Нагірного Карабаху втратив прямий контакт із територією, контрольованою вірменськими силами, тому доступ через коридор набув особливого гуманітарно-безпекового значення [].

З 12 грудня 2022 року рух Лачинським коридором був істотно обмежений. У доповіді ПАРЄ підкреслено, що цей маршрут був єдиною дорогою, яка з’єднувала вірменське населення Нагірного Карабаху з Вірменією та рештою світу. Обмеження вільного й безпечного доступу спричинило серйозні наслідки для свободи пересування, доступу до медичної допомоги, продовольства, освіти та підтримання сімейних зав’язків []. У квітні 2023 року Азербайджан встановив на маршруті контрольно-пропускний пункт, що посилило його контроль над пересуванням коридором [].

Питання Лачинського коридору вийшло за межі суто транспортної проблеми та набуло міжнародно-правового виміру. 22 лютого 2023 року Міжнародний суд ООН зобов’язав Азербайджан вжити всіх залежних від нього заходів для забезпечення безперешкодного руху осіб, транспортних засобів і вантажів Лачинським коридором в обох напрямах []. Отже, забезпечення поствоєнної декларації вже не могло ґрунтуватися лише на політичних деклараціях, а потребувало дієвих міжнародно-правових гарантій і механізмів контролю.

Це рішення засвідчило, що поствоєнна деескалація вже не могла бути забезпечена лише політичними деклараціями й потребувала міжнародно-правових гарантій та механізмів контролю.

Блокування або обмеження руху через Лачинський коридор показало слабкість російського миротворчого механізму. Формально саме російський контингент мав забезпечувати безпеку маршруту, однак на практиці він не запобіг гуманітарній кризі й не зміг гарантувати сталість післявоєнного режиму. ЕРК8 підкреслює, що блокада коридору відбувалася на тлі бездіяльності російських миротворців та обмеженої реакції міжнародної спільноти, що додатково тиснуло на Єреван і Степанакерт у переговорах із Баку [].

Поствоєнна деескалація була також пов’язана зі зміною переговорної рамки. У 2023 році Вірменія фактично дедалі більше переходила від вимоги визначення статусу Нагірного Карабаху до акценту на безпеці та правах його населення. ЕРК8 зазначає, що виступ Н. Пашиняна 18 квітня 2023 року закріпив орієнтацію на визнання територіальних меж Вірменської РСР 1991 року, тобто без Нагірного Карабаху, як умову можливості миру; водночас експерти попереджали, що така зміна позиції може мати високу ціну для населення Нагірного Карабаху [].

Кульмінацією поствоєнної трансформації стала військова операція Азербайджану 19-20 вересня 2023 року. ПАРЄ у доповіді від 13 жовтня 2023 року зазначила, що операція була проведена після десятимісячної гуманітарної кризи, пов’язаної з блокуванням Лачинського коридору, і призвела до фактичної капітуляції самопроголошених органів влади регіону []. ЕРК8 також вказує, що протягом двох днів Азербайджан відновив повний контроль над регіоном, а близько 100000 жителів анклаву втекли до Вірменії, побоюючись переслідувань [p. 5].

Масовий вихід карабаських вірмен після вересневої операції став головною гуманітарною ознакою нової фази конфлікту. ПАРЄ зазначила, що понад 100600 вірмен, тобто майже 99% населення регіону, залишили Нагірний Карабах після десятимісячної кризи, пов'язаної з Лачинським коридором, і військової операції Азербайджану 19 вересня 2023 року []. Це означало, що конфлікт радикально змінив характер: питання статусу Нагірного Карабаху було фактично витіснене питаннями безпеки, повернення населення, захисту прав меншин, відповідальності сторін і майбутньої мирної угоди.

Після вересня 2023 року деескалація вже не могла означати лише припинення бойових дій. Вона мала включати гарантії безпеки для переміщених осіб, міжнародний доступ до регіону, умови можливого повернення населення, захист культурної спадщини, делімітацію кордонів, розблокування транспортних комунікацій і формування довіри між Вірменією та Азербайджаном. ПАРЄ підкреслювала, що Азербайджан має обов'язок захищати права і свободи всіх мешканців регіону та вжити реальних дій, які могли б переконати вірменське населення у можливості безпечного повернення [].

Таким чином, події 2021-2023 років показали, що поствоєнна деескалація після Другої Карабаської війни була неповною й нестійкою. Угода 9 листопада 2020 року припинила відкриту війну, але не створила ефективного механізму врегулювання. Прикордонні інциденти 2021-2022 років, блокування Лачинського коридору, слабкість російського миротворчого формату, зміна переговорної рамки та операція Азербайджану у вересні 2023 року засвідчили перехід конфлікту до нової фази. Військово-політична трансформація 2023 року не усунула всіх проблем, а змінила їхній зміст: від боротьби за статус Нагірного Карабаху сторони перейшли до питань міждержавного миру, кордонів, транспортних комунікацій, гуманітарних гарантій і прав переміщеного населення.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного аналізу було досягнуто наступних результатів:

1. Розкрито сутність і зміст понять «ескалація» та «деескалація» політичних конфліктів. Встановлено, що ескалація охоплює не лише наростання збройного насильства, а й розширення вимог сторін, мобілізацію ресурсів, радикалізацію політичної риторики, звуження каналів комунікації, залучення зовнішніх акторів і формування стійкого образу противника. Деескалація означає зниження інтенсивності протиборства, обмеження насильства та створення умов для переговорів, проте не обов'язково усуває причини конфлікту. Тому припинення вогню, деескалація, врегулювання, розв'язання конфлікту і сталий мир є різними станами конфліктної динаміки. Для стійкої деескалації недостатньо лише зупинити бойові дії. Необхідні політичні домовленості, механізми контролю, гарантії безпеки, канали комунікації та поступове відновлення довіри.

2. Було з'ясовано, що причини та передумови Нагірно-Карабаського конфлікту мали комплексний і багаторівневий характер. Його історичне підґрунтя пов'язане з конкуруючими національними інтерпретаціями минулого регіону та суперечливими адміністративно-політичними рішеннями радянського періоду. Етнополітичний вимір визначався переважно вірменським складом населення Нагірного Карабаху, розвитком національної мобілізації та взаємними страхами безпеки. Політико-правове ядро конфлікту становило зіткнення принципу територіальної цілісності Азербайджану з вимогою самовизначення карабаських вірмен. Тривалість протистояння посилювали взаємовиключні уявлення сторін про легітимний статус регіону, історична пам'ять, конструювання образу «іншого», слабкість переговорних механізмів і суперництво зовнішніх держав за вплив на Південному Кавказі.

3. Сучасна фаза протистояння розпочалася наприкінці 1980-х років унаслідок послаблення радянської влади, активізації національних рухів і політизації питання статусу Нагірного Карабаху. Після розпаду СРСР

внутрішньорадянська суперечка переросла у збройний конфлікт із виразним міждержавним виміром. Війна 1991-1994 років завершилася військовою перевагою вірменської сторони та зміною фактичного контролю над територіями, однак не забезпечила міжнародно визнаного політичного рішення. Припинення вогню 1994 року стало неповною деескалацією: воно зупинило масштабні бойові дії, але не розв'язало статусних, територіальних, безпекових і гуманітарних суперечностей. У 1994-2016 роках конфлікт існував у формі нестійкої низькоінтенсивної ескалації. Зміна військово-ресурсного балансу, модернізація збройних сил Азербайджану, обмежена ефективність Мінської групи ОБСЄ, Чотириденна війна 2016 року та загострення у липні 2020 року поступово зруйнували післявоєнний статус-кво і створили передумови для нової повномасштабної війни.

4. Встановлено, що війна 2020 року стала наслідком тривалого накопичення політичних, статусних, військових і міжнародних суперечностей. Її перебіг визначався зміною характеру сучасної війни, зокрема технологічною перевагою Азербайджану, широким використанням безпілотних літальних апаратів, баражуючих боєприпасів, розвідувальних систем і високоточного ураження, а також гнучкішим маневром та ефективнішою взаємодією різних компонентів збройних сил. Вірменська сторона залишалася значною мірою залежною від позиційної оборони і моделі війни на виснаження, що не відповідало новому технологічному рівню. Важливу роль у зміні балансу сил відіграла підтримка Азербайджану з боку Туреччини, тоді як Росія стала головним посередником припинення бойових дій. Деескалація у листопаді 2020 року мала переважно примусовий характер і стала можливою після досягнення Азербайджаном вирішальної військової переваги. Тристороння заява припинила відкриту війну, але не стала повноцінним мирним договором і не усунула основних політичних та гуманітарних суперечностей.

5. Після завершення 44-денної війни конфлікт перейшов у нову фазу, для якої були характерні прикордонні зіткнення, суперечки щодо делімітації

кордону, транспортних маршрутів, безпеки населення Нагірного Карабаху та формату міжнародного посередництва. Лачинський коридор став ключовим гуманітарно-безпековим вузлом, а обмеження руху через нього виявило слабкість післявоєнних гарантій і російського миротворчого механізму. Послаблення позицій Росії після початку її повномасштабної війни проти України сприяло активізації посередницької ролі Європейського Союзу і Сполучених Штатів. Військова операція Азербайджану у вересні 2023 року завершила існування попередньої фактичної політичної моделі Нагірного Карабаху та спричинила масовий вихід його вірменського населення. Унаслідок цього змінився предмет конфлікту. Питання статусу регіону поступилося проблемам міждержавного миру, кордонів, транспортних комунікацій, прав переміщених осіб, можливості безпечного повернення та захисту культурної спадщини. Стійке врегулювання потребує повноцінної мирної угоди, взаємного визнання територіальної цілісності, завершення делімітації та демаркації кордону, прозорого розблокування комунікацій, гуманітарних гарантій і механізмів запобігання новим інцидентам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Васадзе Г., Нечаєва-Юрійчук Н. Азербайджан - Вірменія - Грузія: виклики та перспективи міждержавної взаємодії // Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук. праць. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2023. Т. 13. С. 97-110. URL : https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/515/515

2. Демчишак Р. Друга карабаська війна у контексті реалізації інтересів головних регіональних акторів // Політикус. 2023. Вип. 5. С. 129-135. URL : https://politicus.od.ua/5_2023/20.pdf

3. Деескалація // ВУЕ. Велика українська енциклопедія. URL : https://vue.gov.ua/Деескалація

4. Ескалація // ВУЕ. Велика українська енциклопедія. URL : https://vue.gov.ua/Ескалація

5. Нагірний Карабах // Вікіпедія : Вільна енциклопедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Нагірний_Карабах

6. Тютюнник В., Горовенко В. Особливості минулорічного осіннього вірмено-азербайджанського збройного конфлікту: деякі актуальні рекомендації для України // Наука і оборона. 2021. № 1. С. 13-20. URL : https://nio.nuou.org.ua/article/view/230813/279056

7. Чирва Ю. Нагірно-Карабаський конфлікт: геополітичний вимір // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: «Історія та географія». 2011. Вип. 40. С. 90-94. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ist_2011_40_22

8. Amirkhanyan Z. A Failure to Innovate: The Second Nagorno-Karabakh War // Parameters. 2022. Vol. 52. No. 1. P. 119-134. URL : https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3133&context=parameters

9. Bayramov A. Silencing the Nagorno-Karabakh Conflict and Challenges of the Four-Day War // Security and Human Rights. 2016. Vol. 27. P. 116-127. URL:

https://pure.rug.nl/ws/files/81276427/Silencing_the_Nagomo_Karabakh_Conflict_and_Challenges_of_the_Four_Day_War.pdf

10. Bivainis A. Maneuver, Modernization, and the Second Nagorno-Karabakh War. Air Land Sea Space Application (ALSSA) Center. 2022. URL : https://www.alsa.mil/News/Article/2984680/maneuver-modernization-and-the-second-nagorno-karabakh-war/

11. Brom W. Nagorno-Karabakh Conflict. AUB. 2016. URL : https://www.researchgate.net/publication/309124367_Nagorno_Karabakh_Conflict

12. Caprile A., Przetacznik J. Armenia and Azerbaijan: Between War and Peace. European Parliamentary Research Service (EPRS). Briefing. 2023. URL : https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747919/EPRS_BRI(2023)747919_EN.pdf

13. De Waal T. The Nagorny Karabakh Conflict in Its Fourth Decade. CEPS Working Document No. 2021-02. Brussels : Centre for European Policy Studies, 2021. 19 p. URL : https://cdn.ceps.eu/wp-content/uploads/2021/09/WD2021-02_The-Nagorny-Karabakh-Conflict-in-its-Fourth-Decade.pdf

14. Diyarbakirlioglu K. The Nagorno-Karabakh Conflict between Azerbaijan and Armenia from the Historical Perspective // International Journal of Social, Political and Economic Research. 2020. Vol. 7. Issue 2. P. 415-439. URL : https://www.researchgate.net/publication/346468008_The_Nagorno-Karabakh_Conflict_between_Azerbaijan_and_Armenia_from_the_Historical_Perspective

15. Gady F.-S. Krieg um Berg-Karabach 2020: Implikationen fur Streitkraftestruktur und Fahigkeiten der Bundeswehr // Bundesakademie fur Sicherheitspolitik. 2021. Nr. 3. S. 1-6. URL : https://www.baks.bund.de/sites/baks010/files/arbeitspapier_sicherheitspolitik_2021_3.pdf

16. Hamidreza N.-E. The Nagorno-Karabakh Conflict: Causes and Obstacles to Resolution. University of Bradford. 2009. URL :

https://bradscholars.brad.ac.uk/server/api/core/bitstreams/276bdce7-0b74-4860-9cd9-94e584c415fb/content

17. Hovsepyan L., Tonoyan A. Sustaining Conflict: Identity, Ontological (In)Security, and Azerbaijan's Policy toward Armenia after the 2020 Nagorno-Karabakh War // Small Wars & Insurgencies. 2025. Vol. 36. No. 5. P. 963-995. URL : https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/09592318.2025.2480690?needAccess=true

18. Ilic D., Tomasevic V. The Impact of the Nagorno-Karabakh Conflict in 2020 on the Perception of Combat Drones // Serbian Journal of Engineering Management. 2021. Vol. 6 (1). P. 9-21. URL : https://www.researchgate.net/publication/351667276_The_impact_of_the_Nagorno-Karabakh_conflict_in_2020_on_the_perception_of_combat_drones

19. Jordan T. Glasl's Nine-Stage Model of Conflict Escalation. Mediate.com / Mediation Information & Resource Center. 2000. URL : https://www.law.uh.edu/blakely/advocacy-survey/Conflict%20Escalation%20Glasl.pdf?utm_source=chatgpt.com

20. Kalwar B., Akhtar M., Khan A. The Nagorno-Karabakh Conflict in 2020: Causes and Consequences // Global Political Review. 2022. Vol. VII (III). P. 9-17. URL : https://www.researchgate.net/publication/370482586_The_Nagorno-Karabakh_Conflict_In_2020_Causes_and_Consequences

21. Markitantov V., Vinnichuk O. The Second Karabakh War (2020): Causes and Consequences. *Eminak: Scientific Quarterly Journal.* 2024 № 4 (48). P. 300-315. URL : https://www.eminak.net.ua/index.php/eminak/article/view/765/589

22. Milanova N. The Territory-Identity Nexus in the Conflict over Nagorno Karabakh: Implications for OSCE Peace Efforts // Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe (JEMIE). 2003. Issue 2. P. 1-27. URL : https://www.ecmi.de/fileadmin/redakteure/publications/JEMIE_Datens%C3%A4tze/Focus2-2003_Milanova.pdf

23. Muradli N. Nagorno Karabakh Conflict Resolution Negotiations : Thesis. 2010. URL : https://archives.kdischool.ac.kr/bitstream/11125/30222/1/Nagorno%20karabakh%20conflict%20resolution%20negotiations.pdf

24. Nagorno-Karabakh's Gathering War Clouds. International Crisis Group. Europe Report No. 244. Brussels : International Crisis Group, 2017. URL : https://www.ecoi.net/en/file/local/1402849/5351_1499077845_244-nagorno-karabakhs-gathering-war-clouds.pdf

25. Remler Ph., Giragosian R., Lorenzini M., Rastoltsev S. OSCE Minsk Group: Lessons from the Past and Tasks for the Future // OSCE Insights. 2020. P. 85-100. URL : https://www.inlibra.com/de/document/view/pdf/uuid/3c4b3088-3b50-363c-b5ab-b1389cf56888

26. Smbatyan H. From Civic Mobilization to Armed Struggle: Tracing the Roots of the Karabakh Movement // Intersections. East European Journal of Society and Politics. 2024. Vol. 10 (3). P. 154-178. URL : https://intersections.tk.mta.hu/index.php/intersections/article/view/1121

27. Swanstrom N. L. P., Weissmann M. S. Conflict, Conflict Prevention and Conflict Management and Beyond: A Conceptual Exploration. Washington, DC ; Nacka : Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2005. 32 p. URL : https://www.files.ethz.ch/isn/113660/2005_swanstrom-weissman_concept-paper_conflict-prevention-management-and-beyond.pdf?utm_source=chatgpt.com

28. Talishinsky E. Information and psychological warfare in the context of the war between Azerbaijan and Armenia. *Eminak: Scientific Quarterly Journal*. 2024. № 4 (44). P. 231-247. URL : https://www.eminak.net.ua/index.php/eminak/article/view/684/504

29. Zartman I. W. Ripeness: The Hurting Stalemate and Beyond // International Conflict Resolution After the Cold War / eds. P. C. Stern, D. Druckman. Washington, DC : National Academy Press, 2000. P. 225-250. URL : https://www.nationalacademies.org/read/9897/chapter/7?utm_source=chatgpt.com